

Олексій Неживий

ТЕКСТОЛОГІЯ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

З кожним роком зростає увага літературознавців до творчості видатного українського письменника Григора Тютюнника.

На жаль, у дослідженнях сучасних авторів ще мало уваги приділяється текстологічному аналізу творчої спадщини митця, окрім хіба що переднього слова М.Жулинського до першого оприлюднення уривків зі щоденників та записників письменника¹, статті Р.Мовчан² та приміток В.Дончика до вибраних творів Григора Тютюнника³. Тут подано докладні відомості про першодруки та наступні публікації творів Гр. Тютюнника, низку текстологічних зауважень, напр.: “У двотомнику “Твори” (Кн. 2) є деякі “пом’якшувальні” редакторські правки, в цьому виданні ми відновлюємо оригінальний текст”. Однак виникає питання, які ж тексти письменника можна вважати канонічними для підготовки академічного (повного) видання його спадщини.

Письменник не тільки глибоко відчував рідне слово, а й завжди був непоступливий до свавільного редагування своїх літературних творів. За часів тоталітарного режиму від редакторського та цензурного засилля доводилося захищати й відстоювати більшість із написаного. Тому за життя автора так і не були опубліковані рідною мовою повість “День мій суботній”, новели “Медаль”, “Сміхота”, оповідання “Кізонька”.

А.Шевченко розповідає, як віроломно вчинили цензори з новелою “Три зозулі з поклоном”, яка вперше друкувалася на сторінках журналу “Ранок”(1977, № 5), коли в авторському тексті, де йдеться про лист каторжанина сталінських таборів, вираз “Сибір неісходиму” було виправлено на “цей світ несходимий”⁴. Тільки в посмертному виданні (“Дніпро”, 1981) було повернуто текст первинний, авторський.

У першодруці (“Вітчизна”, 1973, № 3) також зазнала суттєвих змін одна з ключових фраз оповідання “Нюра”: “Людину тепер ніхто не бачить” й набула іншого вигляду: “Людину не побачив” (с. 31). Уже в збірці “Крайнебо” (1975) Григір Тютюнник зміг відновити справжній текст, тобто висловити думку про нівелювання особистості в тоталітарному суспільстві як про типове явище, адже йдеться не про особисте ставлення до окремої людини. Також у цій збірці вдалося повернути не тільки назву одному з оповідань — “Іван Срібний”, бо в першодруці (“Вітчизна”. — 1975. — №11) воно назване “Коли сходить місяць”, а й поновити закінчення, тобто своєрідну розв’язку твору. “Можна я вас піджду? — спитала вона тихо...” — такими словами обривався цей твір у першодруці, чим збіднювалася головна проблематика: моральна чистота й цілісність народного характеру головного героя Івана Срібного (див. далі викреслене редактором журналу закінчення оповідання).

На текстологічних питаннях літературних творів Гр.Тютюнника “У сутінки”, “Іван Срібний”, “Деревій” акцентує увагу Л.Мороз. Вона наводить рукописний фрагмент оповідання “Деревій”⁵.

---

¹ Жулинський М. “Я — людина, я буду майстром” // Вітчизна. — 1985. — №11. — С.19-21.

² Мовчан Р. Неопублікованими сторінками записників Григора Тютюнника // Слово і Час. — 1993. — №8. — С.28-35.

³ Тютюнник Григір. Облога. — К., 2004. — С. 812-823.

⁴ Шевченко А. Щастя й злощастя Григора Тютюнника // Тютюнник Г. Смерть кавалера. — К., 2001. — С. 11.

⁵ Див.: Мороз Л. Григір Тютюнник: нарис життя і творчості. — К., 1991. — С.199 — 204.

Оповідання “Устим” уперше оприлюднено в газеті “Літературна Україна” (15 квіт. 1975 р.). Потім під назвою “Устим та Оляна” й підзаголовком “Сімейна історія” воно ввійшло до збірки “Крайнебо”. Однак в єдиній прижиттєвій книжці вибраного, як сказано в анотації – “кращих творів письменника” (“Коріння”. – К.: Дніпро, 1978), цього оповідання чомусь немає: вірогідно, через те, що автор не погоджувався на будь-які зміни. Збереглася записка Григора Тютюнника, ймовірно, до редактора книжки, із текстом закінчення цього твору: “Оляна знімає кофту, постогнує, охає, лізе на піч. А Устим бере з купки книжок на лутці замацьканий підручник ботаніки і шепотом вчитує вчені слова про житіє ґрунтів, дерев та вод.

Потім, уже в ліжку, він буде довго розмірковувати про велику мудрість землі, поринаючи в нетривкий сон і знов прокидаючись, і наслухатиме, чи не чути десь по селу півнячої сурми досвітньої.

Так і одурює ночі”.

Далі йде дописка: “Отак треба закінчити “Устима”... В російському варіанті так”⁶. Справді, так у російських виданнях, починаючи з першодруку перекладу (“Дружба народів”. – 1975. – № 7). Прикро, що в українських виданнях досі не виконано волю автора.

Про нестерпні умови підготовки Григорового “Коріння” до друку читаємо в листі від 31 січня 1978 р. до П. Т. Малєєва: “Оповідання (“Кізоньку”) в журналі зняли з другої верстки. Цензура. Чиїсь руки дужче й дужче, жорстоко, чую, стискають мою шию. За кожним моїм рядком стежить чиєсь вандаляче око... Вибране уже півмісяця читають і перечитують у тій же цензурі. Звірили все з попередніми українськими виданнями, тепер звіряють з російськими книжками, шукають чогось. Тобі легко уявити тепер, як я себе почуваю. А ще ж треба і працювати: думати, відчувати, шукати душевної рівноваги, забуватися, щоб було слово і світло на папері”⁷.

А до московської перекладачки Ніни Дангулової він пише: “Книжка В.М.Шукшина в наборі. Але якщо за неї мене будуть так мучити, як за перевидання у “Дніпрі” (“Коріння”), то я неодмінно спробую на чийсь прислужницькій фізіономії колишню свою козацьку силу і піду на 15 діб...

О.Гончар питав у мене про дніпровське видання: “Це воно що – вибране?”.

“Перебране”, – відповів я.

Одне слово, хтось у Києві “учредив” за мною “глаз да глаз”. Навіть цензорів намовили взяти мене під особисту опіку. За такої “ласки” я багацько напишу? Цілком очевидно, що мене хочуть наштовхнути на роздуми про власне існування, потім узяти на вуздечку – і повести пасти на інші, капроново-бадьорі (“бодряческие”) трави.

Я ж бачу, як хлопці-українці, навіть обдаровані, почали писати...” (165–166).

Ще один лист Гр. Тютюнника до Ніни Дангулової засвідчує факт насильницького редагування: “У “Вітчизні” №3 зіпсували одне досить важливе речення, де Нюра говорить: “Людину тепер ніхто не бачить!”. Я написав оце речення, надаючи йому в основному значення психологічного (адже скривдженому здається, що всі люди здатні лише кривдити, це спалах маленької амбіційної людини), а у “Вітчизні” зробили на ці слова наголос соціальний – і зняли. Безглуздо, звичайно. І смішно.

⁶ Особистий архів Анатолія Шевченка.

⁷ “...Щоб було слово і світло”: Листування Григора Тютюнника / Передм., упоряд., приміт., підгот. текстів О.Неживого. – Луганськ, 2004. – С. 164. Далі зазначаємо сторінку в тексті.

І сумно. Їй-Богу, скоро і слово “чесний” може стати іронічним, як, наприклад, уже трапилося з поняттям “інтелектуальний”. Все можна, виявляється!” (128).

Григір Тютюнник і після опублікування нерідко продовжував працювати над текстом літературного твору. Підтвердженням може бути одне з перших оповідань “Обмарило”. Першодрук – журнал “Дніпро” (1965. – №5). Порівняно з ним у збірці “Зав’язь” цей твір зазнав не тільки авторського редагування чи й заміни окремих імен, слів або виразів (наприклад, Гапка – Палажка, свиня – свинка, каганця – каганчика, ану лишень не пащекуй – не гавкай, березневої – весняної, густа блакить – чиста блакить, зашкопертав – спотикнувся), а й суттєво змінено кінцівку.

Перший варіант: “...Потім закутушків поросятко в ряднину і поліз із ним на лежанку.

Сонний стогнав, лаявся, зітхав і ворочався з боку на бік. Поросятко лізло йому під руку, заклопотано хрюкало, шукаючи матеріної цицьки, лоскотало пухеньким рильцем шию, плечі, під пахви. Антін тоненько сміявся уві сні і одштовхував поросятко до стіни. Тоді-таки прокинувся.

Надворі розвиднілося, в степу, над чорними мокрими ріллями, заграли тихі багрянці і полізли у вікна. Сходило червоне березневе сонце. Сумирне і лагідне, воно теж забилось на лежанку, заграло на коминах, заструменіло Антонові в душу теплом та злагодою.

“Кабась, кабась, – тоненько покликав Антін поросятко, обмацуючи ряднину. – Живеньке. Ну от. Скушно самому? Бідне... Ну, нічого, зате тобі циць більше буде... Всі твої... От бач, яке добриня! А ми з бабою дурні...Хе-хе! Розмешталися... Біда з нами, людьми, та й годі... А тобі – добриня...”⁸.

Другий варіант: “Потім закутушків поросятко в ряднину і поліз з ним на лежанку.

Сонний стогнав, мимрив щось і ворочався з боку на бік. Поросятко лізло йому під руку, заклопотано хрюкало, шукаючи матеріної цицьки. Антін спросоння сердито одштовхнув його. А вночі, перевертаючись на інший бік, наліг плечем і задушив...

Трохи згодом надворі тихо заграли багрянці і полізли у вікна. Зійшло червоне березневе сонце”⁹.

Думається, друга редакція більшою мірою реалістична, відтворює здатність людини сприймати світ у всій щедрості його щоденної, вічної краси.

По смерті письменника не залишилося навіть машинописного автографа новели “Медаль” – лише її фотокопія, що й стала своєрідним автографом для першодруку в двотомному виданні (“Молодь”, 1984-1985).

Про незвичайну долю Григорових текстів “Сміхота” й “Медаль”, які за його життя не друкувалися, розповідає його друг, фотохудожник із Лубен на Полтавщині Володимир Білоус:

“– Знаєш, як “Сміхоту” ми з Анатолієм Шевченком відтворювали?.. [...] Її серед Григорових паперів не було. Окремі якісь аркушики Толя познаходив, а в мене був магнітофонний запис. Григір читав, читав, потім якихось сторінок йому забракло – і він закінчив по пам’яті... А “Медаль”!.. [...] У мене є “Медаль” на фотопапері – отакісінького формату текст, який можна було читати тільки через

⁸ Тютюнник Г. Обмарило // Дніпро. – 1965. – № 5. – С. 121.

⁹ Тютюнник Г. Зав’язь. – К., 1966. – С. 59.

збільшувальне скло. Ганна Козаченко, коли побачила світлину, сказала, що то вона друкувала той текст. Знаходить свою стару машинку і, дивлячись на фото, робить точну копію. Навіть там, де були помилки, Ганна, передруковуючи, повторювала їх знову, щоб створити враження, що ця річ була серед паперів Тютюнника. Я віддав “Медаль” Анатолію Шевченку, і він у додатках видрукував цю щемку новелу”¹⁰.

Тепер у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України зберігаються машинописні автографи Григора Тютюнника: повісті “Вогник далеко в степу”, “Климко”, оповідання “Дикий”, “Оддавали Катрю”, “Хай грають”, “Іван Срібний”, “У Кравчини обідають”, а також вісім рукописних та десять машинописних сторінок незакінченої повісті “Житіє Артема Безвіконного”. Окрім машинописного автографа новели “Медаль”, наявна також перша рукописна сторінка. Її можна вважати окремим варіантом початку цього твору, так само як і один із варіантів повісті “Климко”, що друкувався в “Літературній Україні” (26 жовт. 1965 р.) під назвою “В степу” з приміткою – фрагмент із повісті “Чужий хліб”.

Уперше щоденники та записники Григора Тютюнника було оприлюднено 1985 р. Публікації в листопадовому номері “Вітчизни” “Я” людина, я буду майстром” (передмова М. Жулинського, підготовка до друку Р.Мовчан), як і в журналі “Україна” № 12, 14, 16 під назвою “Душа на сповіді” (переднє слово О.Сизоненка, публікацію підготував М.Шудря) викликали величезний інтерес у читачів. У незміненому вигляді вони стали складниками книжок “Вічна загадка любові” (К.: Рад. письменник, 1988, упорядник Анатолій Шевченко) та “Облога” (К.: Пульсари, 2004, упорядник Віталій Дончик).

У журналі “Вітчизна” публікувалися здебільшого уривки із записів Григора Тютюнника. До того ж щоденники періоду навчання в Харківському державному університеті (до середини 1962 року) були перекладені упорядником із російської мови на українську без будь-якого пояснення. Це призвело до парадоксальної ситуації, бо пізніше перекладачка Ніна Дангулова, не знаючи про існування автографа – рукописного російськомовного тексту, знову здійснила переклад на російську вже перекладених щоденників¹¹. Тому й виникла тепер нагальна потреба в новому оприлюдненні щоденників та записників Григора Тютюнника з дотриманням текстологічних правил.

У публікації в журналі “Україна” не враховано хронології записів, вони були згруповані за циклами: “Замальовки з життя”, “Мовні перлини”, “Пейзажі”. Дуже прикро, але деякі з них зазнали чийогось редагування. Наприклад, запис: “Се в мене *голодовська* звичка, даруйте, – після кожного обіду та вечері їсти хліб”¹² набув спотвореного вигляду через викреслення слова “голодовська”¹³, а тому різка й правдива оцінка трагічних подій голоду в історії українського народу перетворилася на банальну фразу.

Раїса Мовчан у статті “Неопублікованими сторінками записників Григора Тютюнника” (“Слово і Час”, 1993, № 8) процитувала деякі із записів, що, звісно ж, 1985 року не могли бути надрукованими.

¹⁰ Білоус В. “Слова, слова, спасіте наші душі”: Вибрані сторінки листування з друзями. – К., 2004. – С. 532–533.

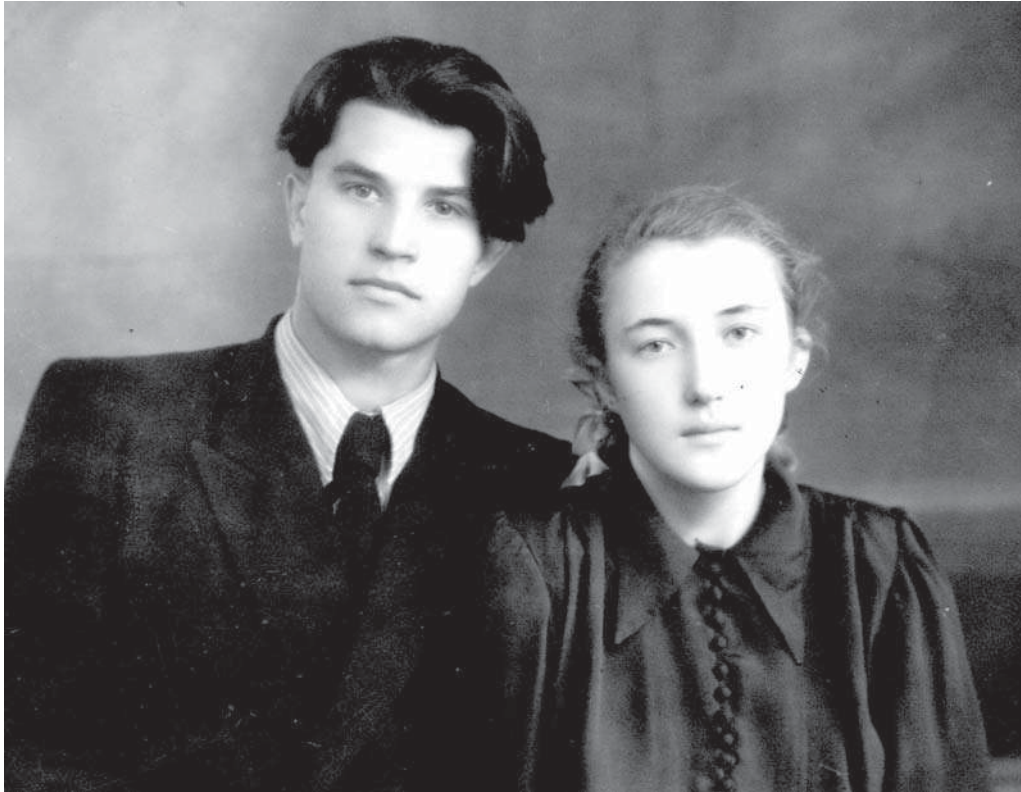
¹¹ Див.: Тютюнник Г. Повести и рассказы. – М., 1989.

¹² Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України. – Ф. 966. – Оп. 1.– Спр. 19. – С. 10.

¹³ Тютюнник Г. Душа на сповіді: з творчої лабораторії // Україна. – 1985. – № 16. – С. 17.

До цього часу залишається не оприлюдненим Григорів літературний сценарій за романом “Вир” старшого брата Григорія Тютюнника, який так і не був екранізований.

Отже, творча спадщина Григора Тютюнника потребує не лише скрупульозного текстологічного аналізу, а й урахування та відображення його результатів при підготовці повного видання творів видатного митця, яке, віриться, незабаром буде здійснено.

На фото Григiр Тютюнник – студент Харкiвського державного унiверситету та його двоюрiдна сестра Вiра Филiмонiвна Тютюнник (Кулачкiна)

Далi подаємо автографи Григора Тютюнника iз правкою редакторiв.

Смікота

- Ти, Демидку пий. Ще випий ша се-
куви до ладі. Маме, карточка виходила,
ти я свіженької вівчачу. Встретіти, під зомис-
ку, бо в тебе не вно сама краса, - ур-
примувала кня Золотка свого небеса, над-
глядати в селі ша б не вно скрупу, шесно і
сабонра Деміда Варбуна.

Демид пив, заїдав ковсимо сивимено карто-
пю з оїрком до сні і розмірковував, що б
п дядиш. ^{Сороче!} Вибак приманували до него, бо те
не не впроста.

Демидовик був дити, не руда і не про-
тивували, що не вно вступивши ~~данного дяди~~
абр шенюканого кося, а - первак. ^{Мо Ді-}
мид налив ще скрупу, вилку, в зелені роб-
рах з ивоніто калмарного скле - тамши
саркани шени, мідуть, ще за чертов та пиль,
а од свіженької карточки вступивши:

- Демид, шішко-дядино, міжно імено не
коверзув, - сказав розвечиво. Демидові ~~мар:~~ кот
і вилка, аби кшук повна... # про те що сама
краса - не дивіати. Бо краса у Деміда зе-
лізна, шішко...

¹⁴ Перша рукописна сторінка автографа та перші п'ять сторінок машинопису зберігаються в Центральному архіві-музеї літератури і мистецтва України. - Ф. 966. - Оп. 1. - Од. зб. 952.

